

Абстенционизмът в България след 2000 г.

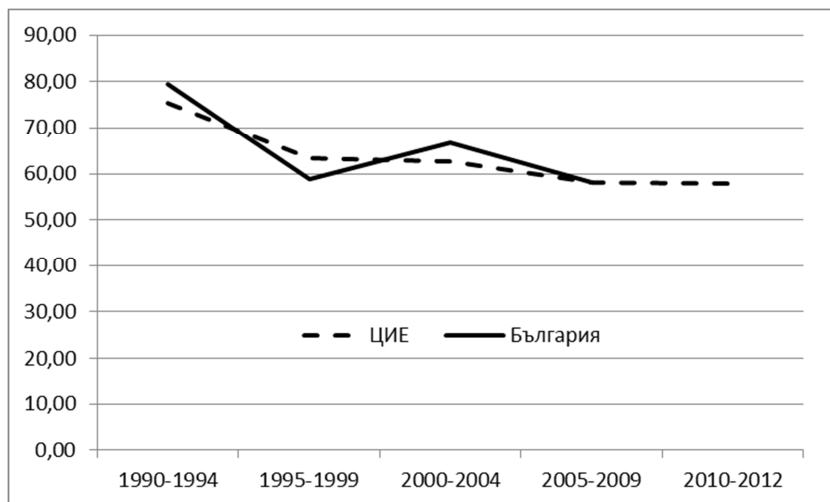
Антоний Тодоров

Статията е предназначена за публикуване в сп. „Политически изследвания“, издание на БАПН, 2014 г.

Абстенционизъм е термин идващ от френския език, където се употребява в днешния си смисъл от 1870 г.¹ Означава преднамерен или не отказ да се участва в избори. Близко до термина е понятието „бойкот на изборите“, който в повечето случаи предполага участие в изборите, макар и с бяла бюлетина. Става дума за поведение, което е обратното на участие в изборите: двете величини взаимно се обуславят.

По участие на гражданите в изборите посткомунистическа България е в средата на страните от Централна и източна Европа. Сред другите посткомунистически държави има такива, където средно за периода 1990-2012 участието на парламентарните (а и другите избори) е много по-ниско от това в България (например Полша и Литва), както и страни, където участието е много по-високо (като Чехия и Словакия). За целия период от 1990 до 2013 г. средното участие на парламентарните избори (по официални данни) в България е 64%, а във всички страни от Централна и източна Европа – 62,9%. За сравнение средната стойност за същия период в страните от Западна Европа е значително по-висока – 77% (Канев, Тодоров 2014: 143)

Фигура 1: Участие на парламентарните избори в ЦИЕ и България (1990-2012)

Източник: Авторът по данни на International IDEA (<http://www.idea.int/vt/>) и ЦИК (<http://portal.cik.bg/>).

Общата тенденция за посткомунистическите страни е на бавно спадане на равнището на участие от средно около 70% в началото на 1990-те години на средно под 60% през последните години, като е вероятно евентуалното му стабилизиране именно на това равнище. В България тенденцията е подобна, като се регистрира на два пъти временно нарастване на участието на парламентарните избори: през 2001 г. и 2009 г.

¹ <http://www.cnrtl.fr/lexicographie/abstentionnisme>

Абстенционизмът е отдавна в полето на интереса на политическата социология по света. Френската политическа социология дава едни от първите примери на обяснение на победата на отделни партии на изборите от края на 19-ти век с въздържането от гласуване на техните противници. (Dolez 2004: 669ff) В своята студия „Абстенционизми? Типологични разкрития“ Аниса Амджахад от Свободния университет на Брюксел (Amjahad 2011) обобщава изследванията на тази материя в три главни направления: обяснение на общата тенденция на нарастване на абстенционизма в западните демокрации; причините за флукуациите на абстенционизма от едни към други избори и изследванията на абстенционизма като вид политическо поведение. Нейната студия се ситиуира в третото направление. Но публикациите по темата от последните 40-50 години са хиляди.

В България изборите и електоралното поведение са предмет на вече многобройни изследвания, но абстенционизмът не е бил специална тема на нито едно от тях. Причините за това са много и не са обект на тази статия. Но наред с другото, една възможна причина е достатъчно разпространеното разбиране, че абстенционизмът е нещо като девиантно поведение, отклонение от нормата, изискваща активно участие на гражданите в демократичния процес и особено в изборите. Самата Аниса Амджахад изтъква ролята на социалния натиск върху гражданите и отхвърлянето на абстенционизма като отклонение от нормата, като антидемократично поведение. (Ibidem: 36f) Към студията ѝ ще се върна по-нататък, защото тя предлага изключително интересна типология на абстенционизма, като употребата на множествено число в заглавието е показателна.

Когато говорим за анализ на мотивите на негласуващите в България, веднага е нужно едно уточнение. Тук ще става дума изключително за абстенционизма на българските граждани постоянно живеещи в България. Един възможен аргумент в полза на този избор е, че сред живеещите в чужбина около 800 000 български граждани² на парламентарните избори през 2013 г. са гласували 15%, на изборите през 2009 г. – 20%, на изборите през 2005 г. – 10%. Абстенционизмът сред тази категория български граждани е значително по-висок, отколкото сред живеещите постоянно в страната, като причините могат да бъдат както трайна невъзможност да гласуват (неподновени документи за самоличност, отдалеченост от избирателните секции), така и трайна липса на интерес към ставащото в България. Това, обаче, е предмет на друго изследване.

Настоящата статия ще разгледа три страни на абстенционизма в България през последните години (най-вече изборите след 2000 г.): а) какъв е мащабът на явлението, колко са гражданите, които не участват на изборите и каква е динамиката на това число; б) какви са разновидностите на абстенционизма, по какво се различават негласуващите граждани; в) има ли нови характеристики днешният абстенционизъм или става дума за едно постоянно явление в представителната демокрация. Така разглеждам абстенционизма като тип политическо поведение, което, особено когато е интенционално, носи повече или по-малко ясно политическо послание. Като изключим случаите, когато гражданите не гласуват по извънредни,

² Оттук насетне изчисленията са единствено за абстенционистите сред постоянно живеещите в България български граждани. Живеещите в чужбина не са отчетени. На извънредните парламентарни избори през 2013 г. по данни на ЦИК в чужбина са гласували около 115 000 избиратели (<http://results.cik.bg/pi2013/rezultati/32.html>). В този случай числото на абстенционистите сред тази категория български граждани е много високо – почти 685 000 или над 85%.

независещи от тях причини, абстенционизмът е начин да се изрази отношение към политиката и обществото.

Колко са абстенционистите?

Простата формула, по която бихме могли да изчислим броя на абстенционистите (негласувалите), е като извадим броя на гласувалите от броя на избирателите по списък. Тази разлика, обаче, макар да е лесно изчислима, в българския случай не ни дава надеждна информация. Причината е в числото на избирателите по списък, който се изготвя от общинските власти на основата на данните, получени от Главна дирекция „Гражданска регистрация и административно обслужване“ към Министерство на регионалното развитие и благоустройството (ГРАО)³. Данните се основават на иначе обновяваната всеки месец информация за жителите на населените места с постоянен и настоящ адрес. Проблемите в тази регистрация са от дълго време и според много експерти тя не се обновява поради различни причини. Така избирателните списъци съдържат имената на граждани, които са починали (но смъртта им не е съобщена и регистрирана надлежно от ГРАО) или са напуснали отдавна България без намерение да се завърнат и без да уведомят за това общинските власти. Такива „виртуални“ граждани-избиратели обичайно се наричат „фантоми“ в политическия жаргон и броят им се изчислява различно, като варира от един милион⁴ до два милиона⁵ (най-вече живеещи в чужбина). За последните избори от октомври 2014 г. по данни на МВР са издадени общо 6 769 000 лични документи на български граждани, докато ГРАО дава като брой на българските избиратели числото 6 931 855.⁶ Разликата се обяснява с това, че около 160 000 български граждани не са подновили документите си за самоличност, но с това не са загубили избирателните си права. По данни на НСИ през 2014 г. в България живеят 7 364 570 души, като населението в избирателна възраст е около 6,1 млн. Разликата с данните от ГРАО от около 800 000 е вероятното число на живеещите постоянно извън страната български граждани, за което обаче няма официални данни. Вероятно също така от тях 160 000 не са си извадили валидни български документи за самоличност.

Възможно е да се изчисли действителният брой на избирателите в страната като се позовем на данните за НСИ за броя на населението по възраст.⁷ В публикуваните числа – динамичен ред от последните 25 години – има данни за възрастното население на 19 и повече години, което изисква известно преизчисление и добавяне на осемнадесет-годишните, имащи право на глас. Следващата графика показва съотношението между изчислените по официалните данни на ЦИК⁸ абстенционисти на всички парламентарни избори от 1990 г. насам и изчислените по оценка абстенционисти с използването на преизчислените (и закръглени) данни на НСИ за населението на възраст над 18 години. Числата на „негласувалите по оценка“ са получени като разлика от избирателите по оценка (екстраполация и преизчисление на данните на НСИ) и обявения от ЦИК брой на гласувалите граждани, като очевидно в този случай трябва да се закръглят.

³ <http://www.grao.bg/>.

⁴ <http://www.blitz.bg/news/article/106829>.

⁵ <http://www.segabg.com/article.php?id=632195>.

⁶ <http://www.segabg.com/article.php?id=716377>.

⁷ <http://www.nsi.bg/>.

⁸ <http://portal.cik.bg/>.

Фигура 2: Негласували граждани на парламентарните избори след 2000 г.

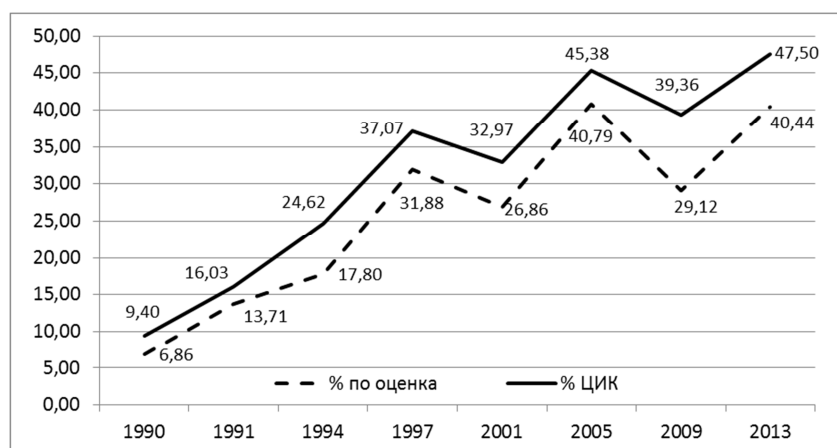
Източник: Авторът по данни на ЦИК и НСИ.

Графиката илюстрира едно отдавна правено наблюдение върху изборителната динамика в България, при която систематично се надценява броят на негласувалите (абстенционистите). След 2000 г. тази разлика е между 0,5 и 1 млн. души. Практически точният дял на гласувалите (и съответно на негласувалите), извън политическия дебат и научните спорове, има значение при мажоритарни избори. Така например кандидат за президент на републиката може да бъде избран още на първи тур, ако е получил повече от половината от подадените гласове, но при положение, че в изборите са участвали повече от половината от записаните избиратели.⁹

Следната графика показва динамиката на абстенционистите в проценти, съответно според официалните данни на ЦИК и преизчислените данни (по оценка). Вижда се, че фактически абстенционизмът на парламентарните избори в България бележи значителен ръст през периода 1990-2000 г., като след това варира на различните избори между 28% (долна граница) и 40% (горна граница).

⁹ На президентските избори през 2006 г. имаше такава възможност за Георги Първанов, който спечели втори мандат, но на втори тур. Макар тогава изборителните списъци да бяха прочистени донякъде, това не беше проведено последователно и след това. Така например на парламентарните избори през 2005 г. право на глас според ЦИК са имали 6 720 941, а на президентските избори през 2006 – 6 450 920, но за парламентарните избори през 2009 г. е обявено почти фантастичното число от 7 129 965 избиратели.

Фигура 3: Негласуващи на парламентарните избори в % от избирателите по списък.

Източник: Авторът по данни на ЦИК и НСИ.

Абстенционизмът, обаче, има различно равнище на различните избори в България (парламентарни, президентски местни, европейски). Това различие може да се свърже с различното значение, които гражданите отдават на различните избори. В България парламентарните избори изглеждат по-значими от европейските, поради което гражданите по-често си правят труда да гласуват на народен представител, отколкото за представител в Европейския парламент.

Таблица 1: Среден дял на абстенционистите на различните видове избори (1990-2014)

Вид избори	По данните на ЦИК (%)	По оценка (%)
Парламентарни (8)	31,54	25,93
Президентски 1-ви тур (5)	44,60	40,22
Президентски 2-ри тур (5)	43,27	38,56
Местни (5)	47,41	43,09
Европейски (3)	65,37	62,45

Източник: Авторът по данни на ЦИК и НСИ.

Вероятно е да се предположи, че онези над $\frac{1}{4}$ от негласуващите на парламентарните избори не гласуват също така на президентските, местните или европейските избори. С други думи имаме една устойчива група граждани, които всъщност никога не гласуват или ако са гласували някога, това е било най-вероятно през 1990-1994 г., т.е. преди повече от 10 години. Също така, че има граждани, които гласуват на едни, но не гласуват на други избори, в зависимост от това, каква стойност им придават. И най-сетне, почти 40% от пълнолетните граждани обикновено винаги гласуват на всички избори. Зад тази обща картина, обаче, се крият различни и понякога противоположни стратегии.

Типове абстенционисти

Причините за негласуването винаги са различни, но хората също така и ги споделят, поради което изследователите се опитват да идентифицират няколко основни типа абстенционисти. Но преди да бъде направено такова разграничение, е необходимо да се приеме гледната точка на анализа. Една влиятелна школа в политологията – тази на рационалния избор – представя акта на изборите като всъщност ирационален. От знаменитата формула на Антъни Даунс в неговата „Икономическа теория на демокрацията“ (1957)¹⁰ става ясно, че в общия случай, именно защото вероятността единичният вот да определи крайния резултат е минимална, гласуването няма никакъв особен смисъл именно като единичен акт. Така Даунс говори за „парадокс на изборите“ – парадоксално е, че толкова много хора все пак гласуват, въпреки очевидното безсмислие на единичния електорален акт. В тази парадигма абстенционизмът е нормата, докато гласуването е изключението, отклонението от рационалната норма. По някакъв парадоксален начин парадигмата на рационалния избор аргументира една стара анархистка идея, според която гласуването няма смисъл, защото не носи никакви ползи, освен, разбира се, за „силните на деня“.¹¹

Това разбиране за абстенционизма в парадигмата на рационалния избор е както развивана, така и много критикувана. Цитираната Аниса Амджахад представя много добро обобщение на това (Amjahad 2011: 39-42): гласуването не е нито само утилитарен акт, основан на рационално пресмятане на ползите и цената, нито е основано само на ценностни съждения за гражданския дълг, нито е просто случайно, несвързано с пресмятания и оценки, събитие. Абстенционизмът е сложно явление, което събира в себе си едновременно разнообразни основания и причини – той може да бъде обяснен поне с три базисни причини, резюмирани в една статия на Хенри Бради, Сидни Върба и Кай Леман Шлозман (Brady, Verba, Schlozman 1994): гражданите отказват да участват в политиката, „защото не могат, защото не искат или защото никой не ги подтиква към това“. Това означава, че абстенционизмът се основава поне на три причини, които могат да присъстват заедно или поотделно във всеки индивидуален акт: индивидуални ресурси, индивидуални нагласи и налични мобилизации.

Тези причини могат да действат заедно и съвкупно да произведат различни типове на негласуващите, които се различават по своите мотивации и по разбиранията си за това, какво означава да не гласуваш. На най-първо равнище можем да говорим за три типа абстенционизъм: а) на изключените от политиката (в най-видимия и постоянен случай – маргинализирани индивиди¹², които по този начин в някакъв смисъл губят и позицията си на граждани); б) на отчуждените от политиката (една съществуваща във всяко общество, но с потенциал да нараства група от граждани, които се отнасят с безразличие и дори с ненавист към всичко свързано в политиката); в) на изолираните (най-вече граждани, които са самотни,

¹⁰ $V = p \cdot B - C$, където V символизира решението за гласуване, B – очакваните ползи, ако посоченият кандидат спечели, C – означава евентуалната цена на вота, измервана най-вече със загубеното за това време на избирателя, а p символизира вероятността единичният бюлетин да бъде решаващ за изхода от изборите. (Downs 1957)

¹¹ „Нито изборите, нито гласуването, дори когато са единодушни, не решават нищо“, пише Прудон през 1857 г. (Vilette 2007: 37f).

¹² Маргинализацията се проявява различно, както като крайна бедност, която не оставя време за друго, освен за физическото оцеляване, но също така липса на всякакво образование и дори неграмотност.

които нямат близки и приятели, които не се включват в никакви асоциации и различни форми на колективен живот).

Наред с тази вече утвърдила се класификация на абстенционизма, съществуват и други типологии. Френският политолог Пиер Брешон в едно мащабно изследване на електоралните практики във Франция след 1945 г., претърпяло вече пет издания (Bréchon 2009), разграничава три типа абстенционизъм: социален (свързан с интеграцията на индивида в обществото); антиполитически (на индиферентните и на омерзените от политиката) и конюнктурен (когато за избирателя няма залог и той предпочита за момента да не гласува). (Bréchon 2009: 56) Друга специалистка по политическото участие във Франция, Ан Мюксел (Muxel 2007), изтъква, че абстенционистите са разнородна група, а самото негласуване трябва да се разглежда и като нова форма на политическо изразяване. Тя разграничава две групи абстенционисти: такива, които са „извън политическата игра“ и такива, които са „в политическата игра“. Първите на индивидуално равнище имат затруднения да инвестират време и усилия в участие в обществения и политическия живот. Вторите, обратно, се интересуват от политика и ако не гласуват, то е за да изразят определено политическо мнение. Ан Мюксел отбелязва, например, че на президентските избори във Франция през 2002 г.¹³ политичните абстенционисти са представлявали около две трети от всички негласували, което според нея е сериозна промяна в сравнение с предходните избори през 1995 г. (Muxel 2007: 49-50)

Има ли постоянни абстенционисти?

Можем да допуснем, че в България се развиват сходни процеси на нарастване на групата на политичните абстенционисти след 2000 г. Но преди да оценим, доколко това е така, ще поставим въпроса иначе – има ли постоянни абстенционисти? Във всяко модерно общество има маргинализирани граждани, които никога не гласуват, както и никога не гледат телевизия, не четат вестници, не се интересуват от обществения и политически живот. Има и такива, които отхвърлят гласуването по идейни причини, позовавайки се на известни анархистични идеи отхвърлящи представителната демокрация.¹⁴ Тук ще проверим най-напред връзката между негласуването и такъв фактор като социалната изключеност в резултат от липса на индивидуални ресурси (материални или интелектуални).

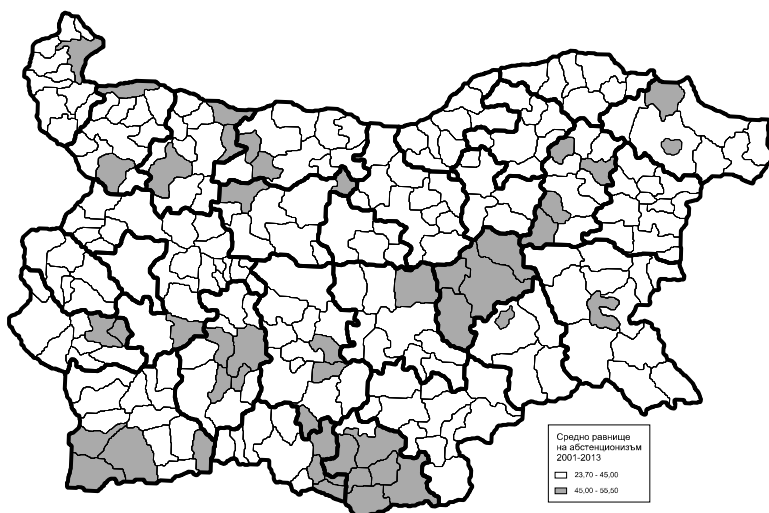
В България има 12 общини, където на всички парламентарни избори през 2001-2013 г. абстенционизмът е винаги над 40%: три общини от Благоевградска област (Петрич, Сандански, Сатовча); една от Кърджалийска област (Ардино); една от Ловешка област (Луковит); две от Пазарджишка област (Пещера, Ракиново); две от Пловдивска област (Лъки, Раковски); една от Сливенска област (Котел); една от Смолянска област (Неделино); една от Шуменска област (Върбица). В 47 общини (картата по-долу) средното равнище на абстенционизма за изборите

¹³ Тогава за втория тур наред с дотогавашния президент Жак Ширак се класира лидерът на крайно-десният Национален фронт Жан-Марк Льо Пен. Това накара много леви избиратели, чийто кандидат Лионел Жоспен отпадна, да гласуват на втория тур за Ширак, вместо да се въздържат, за да покажат, че отхвърлят Льо Пен като краен националист и расист.

¹⁴ Една малка книга под редакцията на Раул Вилет от 2007 г. с любопитното заглавие „Кратък наръчник по елементарен антиелекторализъм“ обобщава тези идеи в пет групи: представителната демокрация е измама, т.е. не е демокрация; изборите са мистификация прикриваща едно и също управление; парламентаризмът е силно корумпиран; избирателят като индивид всъщност не е суверенен; изборите са поредната капиталистическа пропаганда. (Vilette 2007).

2001, 2005, 2009 и 2012 е повече от 45%¹⁵. Сред тях има няколко областни града, които обаче са много различни: Видин, Враца, Добрич, Сливен, Ямбол, Кържали, Пазарджик и Дупница. Трудно е да се обобщят общи за тях характеристики, които да ни наведат на идентифицирането на профила на постоянните абстенционисти. Прави впечатление, че в две области негласуването на парламентарни избори е значително по-високо от останалите – Старозагорска и Кърджалийска, но общото между тях е малко и не позволява да дадем характеристика на постоянните абстенционисти.

Фигура 4: Общини, в които средното равнище на негласувалите на парламентарните избори 2001-2013 надхвърля 45%¹⁶

Можем да проверим, имали ли достатъчно силна връзка между определени характеристики, свързани с човешкото развитие в отделните общини и равнището на негласуване. Ако връзката е силна, тогава можем да заключим, че основната група на негласуващите (в нашия случай изследваме изборите след 2000 г.) съставляват социално-изключени индивиди, които нямат необходимите индивидуални ресурси за участие в политическия живот. Таблицата по-долу дава стойностите на коефициента на корелация по Пирсън между средното равнище на неучастие¹⁷ и стойностите на няколко параметъра на социално-икономическото развитие на общините в България (равнище на бедност, продължителност на живота, безработица, образователен индекс). Използвани са данните от Индекса за човешко развитие 2002 г.

Таблица 2: Стойности на коефициента на корелация на равнището на всички общини между средното равнище на негласуващи (2001-2013) и шест индекса на социално-икономическо развитие.

Бедност	Продължителност на живота	Безработица	Грамотност	БВП	ИЧР
---------	---------------------------	-------------	------------	-----	-----

¹⁵ Изчислено като средно аритметично за тези четири избора.

¹⁶ На картата се виждат границите на общините към 2001 г., които тогава са 255. След това са учредени още 9 общини и понастоящем те са 264. В статията данните за новоучредените общини са добавени към общините, в чийто състав са били до 2001 г. с цел – сравнимост на картите за разглеждания период 2000-2014. Картографията в статията е дело на автора с помощта на специализирания софтуер Cartes & Données на Articque (<http://www.articque.com/solutions/cartes-et-donnees/>).

¹⁷ Изчислено като средно аритметично за всяка община за парламентарните избори 2001-2013.

	Бедност	Продължителност на живота	Безработица	Грамотност	БВП	ИЧР
Средно равнище на негласуващи	0,04	0,02	-0,04	-0,14	-0,10	-0,10

Източник: Авторът по данни на НСИ, ЦИК и ПРООН. България: Индекс на човешко развитие – Общините в рамката на областта. 2002.

Корелацията изглежда незначителна, съвсем малко е изключението за коефициента на грамотност (образователно равнище), но и той е достатъчно нисък, за да установим силна зависимост с равнището на неучастие на изборите. Продължавайки със същия въпрос, можем да изчислим подобен коефициент на корелация за всеки един от парламентарните избори след 2000 г. между равнището на негласуващите и два параметъра – индекса на човешкото развитие и индекса на разпространение на бедността.

Таблица 3: Стойности на коефициента на корелация по Пирсън между равнището на негласуващите от една страна и индекса на човешкото развитие и индекса на разпространение на бедността от друга.

Година на избори	ИЧР	Бедност
2001	-0,08	0,18
2005	0,18	-0,30
2009	-0,15	0,02
2013	-0,09	0,25

Източник: Авторът по данни на ЦИК и ПРООН. България: Индекс на човешко развитие – Общините в рамката на областта. 2002.

Тук стойностите са по-интересни. Макар и доста слаба, зависимостта между равнището на негласуващите и равнището на бедността е по-висока на изборите през 2013 г. и е в обратна зависимост за изборите през 2005 г. Възможната интерпретация би могла да бъде, че през 2005 г. избирателите в по-бедните общини са били по-силно мобилизирани, а тогава начело излезе БСП, която направи коалиция с ДПС и НДСВ („тройната коалиция“). През 2013 г. бедността е определяла относително по-силно неучастие на изборите, които бяха предсрочни след оставката на правителството на ГЕРБ, но на тях ГЕРБ отново излезе начело. Колкото до по-общия индекс на човешко развитие, изглежда той е в много слаба зависимост с неучастие на изборите.

Следователно може да се каже, че след 2000 г. избирателите, които можем да определим като „абстенционисти извън политическата игра“ (по Ан Мюксел) или като социални абстенционисти (по Пиер Брешон) формират по-малка част от общия брой на избирателите. Така може да се заключи, че започват да преобладават политическите избиратели, които избират негласуването като политическа стратегия – явление, което е сходно с констатираното от Ан Мюксел на примера с Франция.

Това можем да видим и като сравним абстенционистите между два последователни избора. Ако изчислим коефициента на корелация в този случай, високата му положителна стойност ще

означава, че е много вероятно и на двата избора негласуващите да са една и съща група. И обратно, при ниска стойност става дума за нови абстенционисти, които на предишните избори по-скоро са гласували.

Таблица 4: Стойности на коефициента на корелация по Пирсън за негласуващите между два съседни парламентарни избори на равнището на общините за периода 1994-2013 г.

Корелация	1991-1994	1994-1997	1997-2001	2001-2005	2005-2009	2009-2013
Pierson	0,58	0,67	0,39	0,44	0,19	0,67

Източник: Авторът по данни на ЦИК.

Можем да направим няколко предположения. Първо, че на изборите до 2001 г. има значителна група избиратели абстенционисти, които не гласуват на никой от изборите, независимо от това, кой ги печели. През 1994 и 1997 г. това са последователно БСП и СДС. На последвалите избори през 2001, 2005 и 2009 г. има спадане на дела на относително постоянните негласуващи в общата група на абстенционистите и увеличаване на дела на новите негласуващи. Това е най-видимо на изборите през 2009 г., които печели ГЕРБ. Но на извънредните избори през 2013 г. отново имаме значителна група негласуващи, които не са гласували и през 2009 г.

Хипотезата е, че до 2000 г. сред негласуващите преобладават избиратели, които са по-скоро постоянни (социални или „извън политическата игра“), докато след 2000 г. по-скоро преобладават политизирани негласуващи, изразяващи с поведението си определено отношение към политическата система и най-вече към партиите. Изборите през 2013 г. са показателни по-скоро за друго – негласувалите на тях до голяма степен изглежда са същите, които не са гласували и през 2009 г., но това вече са политизирани абстенционисти. Възможно е да става дума за тенденция, при която политизираните абстенционисти („в политическата игра“) се превръщат в постоянна група, която не гласува, защото по този начин изразява остро критично отношение към съществуващата партийна система.

Какви са конюнктурните абстенционисти?

Вече стана дума, че изследванията и в други стани показват, че сред негласуващите има все повече хора, които не са „извън политиката“, а използват негласуването като политически инструмент. Това обичайно са хора, които не гласуват веднъж, но след това могат отново да се мобилизират, защото обикновено имат партийни предпочитания и политиката ги интересува донякъде.

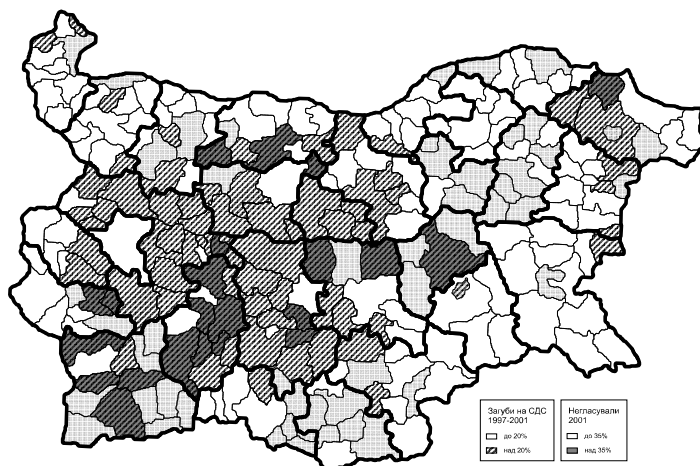
Едно класическо обяснение за такова поведение е свързано с очакванията от изборите – обикновено на тях се мобилизират избирателите на партията, за която се предполага, че ще спечели изборите (или изглежда така). Обратно, демобилизират се избирателите на партията, която се очаква да загуби (особено ако дотогава е била на власт). В една силно поляризирана партийна система, където два лагера си оспорват изборите, това положение изглежда като „скачени съдове“ – нарастването на подкрепата за едните води до намаляване на подкрепата за другите и обратно. Можем да опишем по този начин съперничеството между БСП и СДС в първото десетилетие на прехода: изборите през 1990, 1991, 1994 и 1997 се печелят последователно от едните, а после от другите. При това, парадоксално, ако пресметнем всички

бюлетини, които са подадени съответно за листите на БСП и на СДС на изборите 1990, 1991, 1994 и 1997 г., ще получим смайващо равновесие (с лек превес тогава на БСП): за БСП са подадени общо 7 919 933, а за СДС – общо 7 597 875 бюлетина (съотношение 1,04 / 1,00).

На изборите през 2001 г. и след това нещата се променят. Изглежда все повече сред абстенционистите не преобладават разочарованите партийни избиратели, които по някакъв начин „наказват“ временно своята партия, като се въздържат от гласуване на съответните избори. Това илюстрират трите карти по-долу, където се вижда, че няма особено съвпадение между общините, където слизащата от властта партия е регистрирала най-голям спад в броя на избирателите си спрямо предходните избори, и равнището на негласуващите. Всъщност има известно съвпадение, но най-вече за изборите през 2005 г., когато НДСВ губи избиратели, които по-скоро предпочитат да не гласуват.

През 2001 г. СДС губи 1,39 млн. избиратели спрямо 1997 г., но коефициентът на корелация на равнището на общините между динамиката на тези загуби и равнището на негласувалите е едва -0,10, което е равносилно на ниска зависимост. Хипотезата е, че напусналите СДС избиратели през 2001 г. не толкова са се въздържали, колкото са се преориентирали към друга партия, най-вероятно НДСВ. През 2005 г. НДСВ губи 1,22 млн. избиратели спрямо 2001 г., но този път коефициентът на корелация на равнището на общините с негласувалите е 0,54, което е сравнително висока зависимост – вероятно значителна част от напусналите НДСВ избиратели са предпочели през 2005 г. да се въздържат от гласуване. Но това изглежда изключение, защото същият коефициент е едва 0,11 през 2009 г., когато БСП губи около 0,38 млн. избиратели спрямо предходните избори. За ГЕРБ през 2013 г., когато губи около 0,6 млн. гласа, коефициентът е също нисък: 0,08.

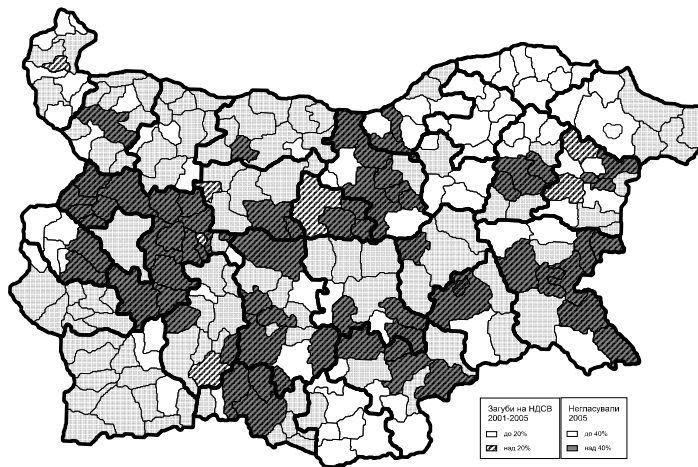
Фигура 5: Връзка между общините, в които СДС губи над 20% от избирателите си и общините с над 35% негласували на изборите през 2001 г.

Източник: авторът по данни на ЦИК

Вижда се, че общините със значителни загуби на СДС не съвпадат с общините, където е висок делът на абстенционистите.

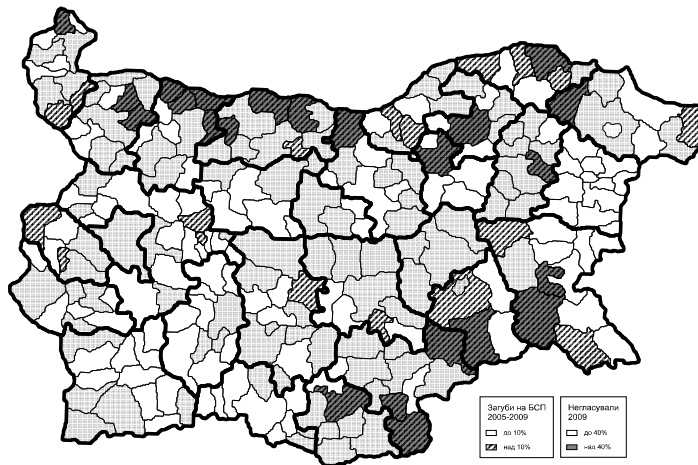
Фигура 6: Връзка между общините, в които НДСВ губи над 20% от избирателите си и общините с над 40% негласували на изборите през 2005 г.

Източник: авторът по данни на ЦИК

Тук общините, където НДСВ има най-големи загуби, почти изцяло са сред общините с висок дял на негласувалите.

Фигура 7: Връзка между общините, в които БСП губи над 10% от избирателите си и общините с над 40% негласували на изборите през 2009 г.

Източник: авторът по данни на ЦИК

И тук се вижда, че няма съвпадение между общините, където БСП търпи най-много загуби, и общините с високо равнище на негласували.

Следователно сред конюнктурните абстенционисти, тези, които не гласуват заради различни причини, но като цяло се интересуват от политика, започват да преобладават не толкова онези избиратели, които са оттеглили доверието си към някоя конкретна партия за определено време, а граждани, които са се отказали да гласуват задълго, ако не и трайно. Обратно, онези граждани, които имат партийни предпочитания, са все повече склонни, ако променят вота си,

да го направят в полза на друга, близка до разбиранията им партия, отколкото да се въздържат. Така можем да формулираме хипотезата, че българското общество се разделя през последните години на три големи категории граждани: а) класическата група на маргиналите, на неинтересуващите се и неучастващите в обществения и политически живот; б) групата на политизираните и партийно привързани (макар и невинаги постоянно) граждани; в) групата на политизираните негласуващи, които отхвърлят наличните политически актьори като цяло.

Анкета по поръчение на USAID проведена от социологическата програма на Центъра за изследване на демокрацията от април 1996 г. показва, че по това време, няколко месеца преди началото на финансовата и политическата криза, твърдо отказващите да гласуват са 13,3%, а отказващите изобщо да отговорят на въпроса за електоралните предпочитания са 3%. Общо твърдите абстенционисти са 16,3%, което е близко по стойност до изчислените 17,8% абстенционисти на предходните избори през 1994 г. (виж Фигура 3: Негласуващи на парламентарните избори в % от избирателите по списък.) Заедно с колебаещите се 17,5% (нерешили или незнаещи), групата на неопределилите се като партийни предпочитания е значителна – над 35%. И все пак остава под равнището на избирателите, които по това време се определят като привърженици на една от двете основни политически формации – СДС и БСП, общо над 45%.

По всички демографски показатели групата на абстенционистите и колебаещите се не се различава значително от средните стойности за цялата извадка. В малко по-голяма степен тук преобладават хората със средно образование, жители на градове с население между 20 и 100 хил. души, несемейните, гражданите на възраст до 24 г. или 30-40 г., определящи себе си като „средна класа“. Изобщо – средна категория хора, живеещи сами. Най-вероятно такива, които не се смятат непременно за загубили от прехода, но и в никакъв случай не смятащи себе си за спечелили. По-важната им характеристика е, че не се интересуват много от темите на политическия дебат на момента, вероятно защото смятат, че той не ги засяга.

Това е времето (1990-те години) , когато българските граждани са силно разделени политически, особено по отношение на оценката на времето на комунизма. В общата извадка на въпроса: *„Като сравнявате политическата система на страната ни преди 10-ти ноември с днешната, коя е по-добра според вас и коя е по-лоша?“*, отговорите се разделят почти поравно, като 12% не дават категоричен отговор. Сред привържениците на БСП и СДС преобладават противоположните отговори, а делът на некатегоричните е малък. Сред „неопределените“ (категорията на негласуващите, отказващите да отговорят, нерешилите и незнаещите) обаче е значителен делът на онези, които нямат категоричен отговор. А сред избралите отговор, все пак, мненията са разделени. Възможната хипотеза е, че тази група, сред които са и фактическите абстенционисти, просто не се интересува толкова много от този иначе много централен по това време дебат.

Таблица 5: Връзка между отговорите на въпроса *„Като сравнявате политическата система на страната ни преди 10-ти ноември с днешната, коя е по-добра според вас и коя е по-лоша?“* и намеренията за гласуване на предстоящи избори.

Като сравнявате политическата система на страната ни преди 10-ти ноември с днешната, коя е по-добра според вас и коя е по-лоша?

Като сравнявате политическата система на страната ни преди 10-ти ноември с днешната, коя е по-добра според вас и коя е по-лоша?

		Днешната е по-добра	Днешната е по-лоша	На знам
За коя партия ще гласувате	БСП (31,7%) ¹⁸	27,1%	63,6%	8,5%
	СДС (13,5%)	68,4%	20,0%	9,0%
	Няма да гласувам (13,3%)	43,1%	43,8%	12,4%
	Не съм решил (11,8%)	44,9%	39,7%	15,4%
	Не знам за кого (5,7%)	30,8%	49,2%	20,0%
	Отказ (3,0%)	34,3%	37,1%	28,6%
	ОБЩО	42,3%	45,0%	12,1%

Източник: ЕСИ по поръчка на USAID, осъществено от ЦИД, април 1996.

Тази хипотеза се потвърждава и от отговорите на друг въпрос от анкетата от 1996 г. – за това, доколко гражданите се чувстват близки до някоя политическа партия. В извадката мненията са разделени почти по равно, като също така почти 17% не знаят или не отговарят на този въпрос. Но сред тези, които заявяват, че не са гласували на предишните избори, е и най-голям делът на заявяващите, че не се чувстват близки към някоя политическа партия (почти 67%). Сред негласуващите е значителен делът на гражданите „извън играта“, които не се интересуват от политиката и нямат никакви партийни предпочитания. При това във време, когато обществото изглежда силно разделено между двата преобладаващи лагера – на „сините“ (СДС) и на „червените“ (БСП).

Таблица 6: Връзка между гласуването и близостта до някоя политическа партия (анкета на ЦИД по поръчка на USAID, 1996 г.)

Чувствате ли се близък ли сте до някоя политическа партия?

		Да	Не	Не знае	БО
Гласували ли сте на предишните избори?	Да	51,8%	36,1%	4,8%	7,4%
	Не	19,2%	61,7%	10,9%	8,3%
	Отказ	12,5%	57,1%	7,1%	23,2%
	Не знае	6,3%	25,0%	56,3%	12,5%
	БО	17,0%	31,9%	6,4%	44,7%
	Общо	42,0%	41,2%	6,8%	10,0%

Източник: архив на автора.

¹⁸ В скобите са дадени дяловете на избралите съответния отговор в общата извадка.

Новият абстенционизъм

Изборите през 2001 г. според мнозина изследователи са гранични – те показват значителна промяна в българското общество и най-вече в практиките на гласуването. Някои определят това и като „край на прехода“, макар и само в политически план като край на острото противопоставяне на двата основни лагера на демократичния преход: „сините“ и „червените“. За първи път от 1989 г. на тези избори двамата основни протагонисти на политически дебат БСП и СДС остават в опозиция и за първи път двете заедно получават по-малко от половината от всички подадени гласове – 23,6% от избирателите по списък (Тодоров 2010: 400). Последвалите избори затвърждават тази промяна – появяват се нови партии в парламента като НДСВ, „Атака“, ГЕРБ, РЗС, ДСБ, ДБГ. Заедно с това динамиката на гласуването се засилва, като общата тенденция на намаляване на дела на гласувалите и на нарастване на абстенционизма се запазва, макар и с периоди на ремобилизация на избирателите (като през 2001 и 2009).

В сравнение с периода на 1990-те години, наблюдаваме увеличаване и вече преобладаване сред негласуващите на групата политически абстенционисти, които основават поведението си на отхвърляне на наличните политически партии като цяло, а не са временно разочаровани партийни привърженици. Това е явление, чието значение нараства след 2000 г. и се проявява особено ярко през последните години (2013-2014). Разбира се, сред негласуващите ще намерим и другите категории – на изключените от обществото и на неинтересуващите се изобщо от политиката.

В проведено през 2013 г. представително социологическо изследване от агенция „Медиана“ в рамките на проекта, финансиран от НФНИ към МОН и осъществен от екип на НБУ, бяха зададени три въпроса, отнасящи се до практиките на гласуването. Първият пряк въпрос е за намерението да се гласува: „Ако днес, сега, отново имаше парламентарни избори, бихте ли гласували?“. Разпределението на отговорите е: „бих гласувал“ - 68,4% и „не бих гласувал“ - 31,6%. Вторият пряк въпрос е с възможности за няколко отговора: „А, смятате ли да гласувате на парламентарните избори?“ (визират се предсрочните избори през май 2013 г.). Възможните отговори и разпределението им в извадката е: „твърдо“ - 40,6%; „вероятно“ - 23,2%; „колебая се“ - 14,8% и „няма да гласувам“ - 21,3%. Така се очертават абстенционисти (твърдо решили да не гласуват и колебаещи се) между 21% и 38% (вж. *Фигура 3: Негласуващи на парламентарните избори в % от избирателите по списък.*). На изборите по официални данни не са гласували 47,5% (по оценка за избирателите на територията на България за която са валидни данните от социологическото проучване – 40,4%). Така в анкетите гражданите по-охотно заявяват, че ще гласуват, отколкото го правят в действителност.

Профилът на тези абстенционисти през 2013 г. е интересен. Сред заявяващите, че не биха гласували, свръхпредставени са младите на възраст до 35 години. А по другия зададен въпрос, същата схвърхпропорционалност се наблюдава и при твърдо решилите да не гласуват. Твърдо решилите да не гласуват са свръхпредставени и сред несемейните, които често са и най-младите, на възраст до 25 г.

Таблица 7: Намерения за гласуване според възрастта на респондента (Агенция „Медиана“, 2013 г.)

Възраст на респондента					
до 25 г.	26-35 г.	36-45 г.	46-55 г.	56-65 г.	над 65 г.

		Възраст на респондента					
		до 25 г.	26-35 г.	36-45 г.	46-55 г.	56-65 г.	над 65 г.
Ако днес, сега, отново имаше парламентарни избори, бихте ли гласували?	Бих гласувал	10,4%	13,9%	14,6%	18,4%	18,3%	24,3%
	Не бих гласувал	20,2%	19,6%	16,1%	21,1%	12,9%	10,1%
	Общо	13,5%	15,7%	15,1%	19,3%	16,6%	19,9%

Липса на опит в политическия живот или съзнателно дистанциране от политиката? Тези данни позволяват да се предположи, че в близко бъдеще делът на абстенционистите в България може би ще се увеличава, а няма да се стабилизира, както изглежда от наблюдението на тенденцията от 1990 досега.

Разбира се, сред тях и сега съществува групата на гражданите, които са „извън играта“. Свърхпредставени сред групата на твърдите абстенционисти са гражданите, които оценяват материалното положение на семейството си като „много по-лошо, отколкото преди една година“ (50,7% при средно 39,2%). В тази група са свърхпредставени и хората, които оценяват собственото си материално положение като „Едва свързвам двата края“ – 37,5% (при средно 27,0%). Свърхпредставени са и хората с по-ниско от основно образование – 14,0% (при средно 7,9%). Това наблюдение не е ново и потвърждава вече направеното заключение, че изключените от обществото, маргинализираните, хората с нисък статус и малък икономически, културен и социален капитал и със силно ограничени индивидуални ресурси, не се интересуват от обществения и политическия живот и предпочитат да не гласуват на изборите – последните някак си не се отнасят до тях.

От друга страна прави впечатление, че по такива показатели на културния капитал като работа с интернет, ползване на персонален компютър, владение на чужди езици, категоричните абстенционисти¹⁹ не се отличават от останалите – те не са по-малко компютърно грамотни, по-малко езиково грамотни или изключени от интернет. Следователно можем да говорим за друга група негласуващи, за които не може да се каже, че са изключени от обществото. По-скоро това са политични абстенционисти, със сравнително голям социален и културен капитал, които избират да не гласуват, защото по този начин изразяват определено политическо предпочитание.

Както може да се види на таблиците по-долу, извлечени от цитираното изследване на агенция „Медиана“ от 2013 г., тези абстенционисти са убедени, че обикновените хора с гласа си не влияят върху властта и управлението, те не симпатизират на никоя от политическите партии и заедно с това, а може би и поради това, те не са съвсем убедени, че „демократията е най-добрата форма на управление“. Става дума за значителна група в обществото, която гледа критично на установената представителна демокрация, в която изборите са основен елемент. Но това не значи, че става дума за хора, които отхвърлят демокрацията изобщо, а по-скоро за критично настроени граждани, които не приемат да участват в политическия процес

¹⁹ Все пак да не забравяме, че става дума за социологическо изследване, където имаме работа със заявленията на респондентите.

единствено и само в деня на изборите. Парадоксално, но някои проучвания по време на двете вълни от протести през 2013 г. показаха, че мнозина от активните участници въобще не възнамеряват да участват на избори.²⁰ Парадоксът е, че една активна форма на политическо участие – уличната демонстрация – не предполага и една много по-пасивна и конвенционална форма като гласуването на избори.

Таблица 8: Връзка между гласуване и мнение, дали хората влияят с гласа си върху властта и управлението (анкета на агенция „Медиана“, 2013).

		Смятате ли, че обикновените хора с гласа си влияят върху властта и управлението на страната?		
		Да, влияят	Не влияят	Не знам
Ако днес, сега, отново имаше парламентарни избори, бихте ли гласували?	Бих гласувал	57,6%	31,9%	10,5%
	Не бих гласувал	19,2%	62,9%	17,9%
	Общо	45,5%	41,7%	12,8%

Таблица 9: Връзка между гласуване и симпатизиране на някоя партия (анкета на агенция „Медиана“, 2013).

		Симпатизирате ли на някоя партия?	
		Да	Не
Ако днес, сега, отново имаше парламентарни избори, бихте ли гласували?	Бих гласувал	80,1%	19,9%
	Не бих гласувал	10,7%	89,3%
	Общо	58,2%	41,8%

Таблица 10: Връзка между гласуване и мнение, демокрацията е най-добрата форма на управление (анкета на агенция „Медиана“, 2013).

		Съгласие с твърдението: Демокрацията е най-добрата форма на управление		
		Да	Не	Не знам
Ако днес, сега, отново имаше парламентарни избори, бихте ли гласували?	Бих гласувал	53,4%	23,2%	23,4%
	Не бих гласувал	34,9%	22,0%	43,1%
	Общо	47,6%	22,8%	29,6%

Следователно тази група политически абстенционисти са избрали негласуването като форма на критика към съществуващата представителна демокрация. В тази връзка френският политолог Паскал Перино отбелязва с основание, че „се разгръща един протестен отказ от гласуване, който може да засегне високообразовани млади граждани със среден и дори висок социален статус, понякога политически активни. Тези граждани не откриват вече себе си в политическата система и в начина, по който тя функционира понастоящем, а отказът им е отражение на несъгласието им и на протеста им (свидетелство за несъгласие и протест) спрямо представителната демокрация, партийната система и политиките.“ (Канев, Тодоров 2014: 64)

²⁰ Вж. например: <http://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/protestirashti-ot-fevruari-niama-da-glasuvame-6022664>; <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=1793076>; <http://xn--b1agjhxg2e.com/post/98157013936> и др.

Изборите отдавна интересуват изследователите, поведението на гражданите като политически субекти – също. Актът на гласуване, както отбелязват в едно скорошно изследване на изборите двама френски политолози Ив Делоя и Оливие Ил (Déloye, Ihl 2008: 17) „електоралният жест не съществува априори: той се вписва в самото движение, чрез което се конструира неговата социална легитимност“. Самият момент на изборите мобилизира доминиращи ценности на демократичното общество и с това ги обективира и кара да съществуват от само себе си. Проблемът е, че днес наблюдаваме почти повсеместно в демократичните режими, стари или нови, развити или неразвити, консолидирани или не, разкъсване на връзката между избори и демокрация, връзка, която всички ние по навик, убеждение или възпитание приемаме като даденост.

Почти навсякъде в демократичния свят изследователите отбелязват както нарастващо отдръпване на гражданите от иначе вече лесния и отработен акт на гласуването, така и нарастващо недоверие към изборните институции (парламенти, правителства, президенти) и към политическите партии – основните протагонисти на изборните битки. Това се определя като криза на легитимността. Заедно с това се наблюдава и криза на ефикасността на демократичните управления, които затъват в трудности по формиране на правителствата, в почти повсеместно отхвърляне на управляващите партии на поредните избори, в подчиняване на политическия дебат на изискванията на електоралния календар. Тези заключения са блестящо изложени в публикуваната наскоро неголяма книга на фламандския наблюдател, журналист и писател Давид Ван Рейбрук, носеща провокативното заглавие „Против изборите“ (Reybrouck 2014). Обяснявайки иначе известното, но позабравено разсъждение на Аристотел, че определянето на длъжностните лица чрез теглене на жребий е демократичен, а чрез избор – олигархичен принцип (Аристотел 1995: 116), Ван Рейбрук доста убедително показва, че е крайно време демокрациите да се обърнат и към други демократични практики, основани на участието на всеки гражданин в политическите дебати, вземането на решенията и управлението. Не става дума за класическото противопоставяне на пряката и представителната демокрация – в крайна сметка античната демокрация не е пряка, а по-скоро представителна *жребийна* (алеаторна) демокрация, за разлика от модерната демокрация, която, пак по думите на Ван Рейбрук, е представителна *електорална* демокрация (Reybrouck 2014: 84). Става дума за търсене на нови демократични практики на въвличане на гражданите в управлението, а не толкова за техники на ентузиазизиране на избирателите, още по-малко за насилствено задължение да се гласува. Едва ли последното, ако бъде въведено в България, ще доведе до демократизиране на изборите.

Библиография:

Аристотел. Политика. София, Отворено общество, 1995, с. 116.

Канев Добрин; Тодоров, Антоний (съст. и ред.) Качество на демокрацията в България. Изток-Запад, 2014.

ПРООН. България: Индекс на човешко развитие – Общините в рамката на областта. 2002.

Тодоров, Антоний. Граждани, партии, избори. България 1879-2009. София, Изток-Запад, 2010.

Amjahad, Anissa. Abstentionnismes? Révélation typologiques. In : Amjahad, Anissa; De Waele, Jean-Michel; Hastings, Michel (sous la dir. de). Le vote obligatoire. Débats, enjeux et défis. Economica, 2011, pp. 35-50.

Brady, Henry; Verba, Sidney and Schlozman, Kay Lehman. 1994. „Beyond SES: A resource model of political participation“. *American Political Science Review*, Vol. 89, No. 2, June 1994: 271.

Bréchon, Pierre. La France aux urnes. Soixante ans d'histoire électorale - Édition 2009. Les Études de la Documentation française n°5286-87.

Déloye, Yves et Ihl, Olivier. L'acte de vote. Paris, Presses de Sciences Po, 2008.

Dolez, Bernard, « À la recherche de l'abstentionnisme différentiel. Actualité d'une vieille question », *Revue française de science politique*, 2004/4 Vol. 54, p. 669-680.

Downs, A. Economic Theory of Democracy, New York, Harper, 1957.

Muxel, Anne, « L'abstention : déficit démocratique ou vitalité politique ? », *Pouvoirs*, 2007/1 n° 120, p. 43-55.

Reybrouck, David Van. Contre les élections. (Traduit de néerlandais (Belgique) par I. Rosselin et Ph. Noble). Babel, 2014.

Vilette, Raoul (éd.). Précis d'anti-électorisme élémentaire : 120 motifs de ne pas aller voter, choix de textes. Paris : les Nuits rouges, 2007.

Интернет сайтове:

Главна дирекция „Гражданска регистрация и административно обслужване“ към МРРБ. <http://www.grao.bg/>.

Национален статистически институт. <http://www.nsi.bg/>.

Централна избирателна комисия – Портал за избори. <http://portal.cik.bg/>.